

KAZAN TARİHİ

Karl FUKS

(Haz. Ali AHMETBEYOĞLU)*

ÖZET

Türk tarihi ve kültürü açısından oldukça önemli bir merkez olan Kazan Şehri'nin kuruluşu hakkında çok az malumat bulunmaktadır. 1300 yılında Timur'un Abdullah Han'dan Bulgar şehrini alıp talan etmesi üzerine Abdullah Han'ın oğulları Altın Bey ve Ali Bey'in Kazan suyu civarına gidip Kazan şehrini kurduğuna inanılmaktadır. Altın Orda Hanlarından olan Uluğ Mahmut Han 1446 yılında Kazan'ı alarak oğlu Mahmutek'i Han olarak atadı. Kazan Hanlarının nesli de bu şahıstan başlamaktadır. Başlangıçtan itibaren Kazan üzerinde emeli bulunan ve Kazan Hanları üzerinde büyük bir nüfuz oluşturan Rusya, 2 Ekim 1552'de Kazan'ı işgal etti. Zaman zaman Tatarlar Ruslara karşı isyan ettillerse de, Ruslar bu isyan hareketlerini kanlı bir şekilde bastırdılar. Çeşitli ayaklanma teşebbüslerinden sonra Tatarlar Rusları yenemeyeceklerini anlayarak isyanlara son verdiler. Ruslar günden güne Kazan'da güçlerini artırdılar ve arkasından Sibir Hanlığını da işgal ettiler. Kazan şehrinin yönetimini atadıkları Kazan Genel valisininin idaresine veren Ruslar camileri kapatıp Han ve Mirzalarının yerlerini ruhaniler ile Boyarlara vererek Tatar topraklarına Rusları yerleştirmeye başladılar.

Anahtar Kelimeler: Kazan şehri, Karl Fuks, Kazan Hanları, Ruslar, Tatarlar.

Yayına hazırladığımız Karl Fuks'un Tatar ve Rus eserlerinden faydalanarak Rusca kaleme aldığı, Kazan şehrinin kuruluşundan itibaren kısa tarihini anlattığı ve Kazan Haberleri'nde 1817 yılında yayımlanan *Kazan Tarihi* isimli eseri, Necip Halfin tarafından tercüme edilerek Osmanlı alfabesi ile 1908 yılında Kazan'da neşredildi. 1776-1846 yılları arasında yaşayan Karl Fuks devrinin tanınmış doktorlarından idi. 1800'de Alay Doktoru olarak Peterburg'a gönderildi. 1801 tarihinde Rusya'nın doğusuna seyahat etti. Bu vesileyle hem tarih, hem de botanik alanında araştırmalar yaptı. Tıp ve botanik ile alakalı çalışmalarının yanında, değişik konularda da eserler yazdı. *Ural Başkurtlarına Yapılan Seyahat* (1832), *Kazan Tatarlarının Statik ve Etnografik İlişkileri* (1844) ve *Monografi* (1817) adlı kitapları bunlar arasında idi. Ayrıca Mordvalılar hakkında araştırma yapmak gayesiyle Çistopol'e gitti ve bunların sonuçlarını 1839 yılında Dışişleri Bakanlığı Dergisi'nde yayınladı.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Kazan şehri ve Hanlığı için önemli olan bu eseri Osmanlıca tercümesinden yayına hazırladık. Eserdeki bilgilerde ehemmiyetine halel getirmeyecek ufak tefek karışıklıklar varsa da, metni aynen vermeyi uygun gördük.

KAZAN TARİHİ

Toktamış Han'ın Altınordu (Altınorda) tahtında olduğu zamanlardan başlayarak Kazan şehrinin tarihi hakkında çok az malumat bulunmakla birlikte, bu malumatların hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Ancak bu devirle alakalı eserler olmasa da,¹ Kazan suyunun başlarındaki² kıyı boyunca Tatarların yaşadıkları bölgelerdeki mezar taşları, o döneme ait önemli bilgiler vermektedir.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki; bu bölgelerde basılan bir çok madeni parada Kazan şehrinin zikr edildiğini tam olarak bilmemekteyiz. Tabii ki eski Tatar el yazmalarının bu şehir hakkında yazılanları içerip içermediğinden emin değiliz. Çünkü bu el yazmaları Kazan'ın işgali sırasında tamamen tahrip edilmiş³ ya da ihtimal bazı Tatar beyleri tarafından bu yazmalar kendileriyle beraber Buhara'ya götürülmüştür.

Şimdiki zamanlarda Tatarlar arasında Kazan'ın kuşatması ve kuruluşu sırasında bazı halklar⁴ hakkında birkaç rivayet⁵ bulunmaktadır. Ancak bu rivayelerin asılsız olduğu bir gerçektir. Bu asılsız rivayetler Lizlof ve Riçkof adlı şahısların eserlerinde de vardır.⁶

Rus esaretinden evvel 1396 tarihinde Kazan şehri hakkında Toktamış zamanında bir zikir vardır. Bu dönemde Toktamış Han, Suzdal Knezlerinin mülkü olan Nijni Novgorod şehrini Ulug Knez Vasiliy Dimitri oğlu idaresine vermiş, Suzdal Knezi, Dimitri oğlu kendi isteği ile bu şehri almaya gelmeyince

¹ Tatar Mimarısından kalma Kazan Kalesindeki Han Sarayı 1857 yılda yeniden imar edildi.

² Şimdiki Kazan şehrinden 40 km uzaklıkta, Kazan suyunun ön tarafında ayrıca üst taraflarında eski Kazan Kitabeleri bulunmaktadır.

³ Tarihi Tatar el yazmalarının hemen hepsinde Cengiz Han'ın nesebi, Aksak Timur devri, Kıpçak ve Kazan Hanları hakkında bilgiler bulunmaktadır.

⁴ Son dönemlerde Kazan ismi hakkında yazılanlar önemli bir yer teşkil etmektedir. Çoğu zaman bazı araştırmacılar Bulgar bölgesini de Kazan olarak adlandırmışlardır. Buna en iyi örnek Nikon'dur. Nikon, II, 362. beyitte 1229 yılında 'Kazanlılara Bulgarlar adı verilir' diye yazmaktadır. (İstifade edilen Tatarca ve Rusca eser isimleri asıl metinde kısaltılarak yazılmış, daha sonra cilt ve sayfa numaraları gösterilmiştir. Hazırlayanın notu)

⁵ A. A. Foksva, *Kazan Şehrinin Kuruluşu* adlı hikaye tarzındaki bir eserinde (1836) bu rivayetlerden birisini Tatarca'dan tercüme etmiştir.

⁶ Mesela Kazan, Sayın Han tarafından kurulmuş olup, Sayın Ali manasına bir söz olduğu için Hanın ismine binaen böyle bir ismi aldığı söylenmektedir (bkz. *Kazan Hükümetinin Tarihi*, s. 14; *Kazan Tarihinde Bir Tecrübe*, 75).

Kazan şehzadelerinden Titek (yani Entek)'in yardımı ile şehri geri almıştır. Daha sonra Tatarlar Nijni Novgorod'a herhangi bir girişimde bulunmadan Kazan'a geri dönmüşlerdir.⁷

Ancak onların arkalarından gelen Moskova askeri; Bulgar, Cokotin ve Kazan şehirlerini işgal etmişlerdir.

Uluğ Mahmud: Altın Ordu Hanlarından olup 1435⁸ tarihi itibariyle bu şahısla alakalı bilgilere ulaşmaktayız. Uluğ Mahmud, Bilif yönünde Baytak bölgesinde Nijni Novgorod'u 1444 yılının sonlarında hakimiyeti altına aldı. Daha sonra 1445 yılında Morum şehrine vardı.⁹ Ancak Knez Vasiliy Vasiliy tarafından karşılandı. 1445 yılının yazında Mahmud Hanın oğulları, Mamutek ile Yakup Suzdal bölgelerini talep ettiler. Knez bu isteğe karşılık asker toplayarak savaş hazırlıklarına başladı. 6 Haziran 1445 tarihinde Suzdal yakınlarında yapılan savaşta Rus askeri yenildi. Knez esir düştü.¹⁰ Bu yılın Ekim ayında belirli bir para karşılığı azat edildi. Ancak Knez geri döndüğünde Knezlikten azledilerek yerine başkası getirildi. Uluğ Mahmud bu gelişmelerden faydalanarak 1446 tarihinde Kazan üzerine geldi. O dönemlerde Kazan Altın Ordu'dan ayrı bir Hanlık olup kendisinin komutanları ve mirzaları vardı. Mahmud Han Kazan'ı aldı ve Kazan Mirzası Ali Bey'i öldürüp onun yerine kendi oğlu Mamutek'i Han olarak tayin etti. Kazan hanlarının nesli işte bu kişiden başlamaktadır. Nikon *Rus Esatirinden* adlı eserinde, 'Uluğ Mahmud oğlu Mamutek Han Kazan'da ilk Uluğ (padişah) olmakla beraber Kazan Hanlığı bu kişiden başlamıştır' demektedir.¹¹

Uluğ Mahmud Han'ın Kazan'ı Aldığı Zamandan İtibaren Kazan Hanları

1. **Mamutek**¹² (Uluğ Mahmud oğlu): 1446 tarihinde Hanlığı başlamıştır. Bu Hanın hangi yılda vefat belli değildir. Bunun kardeşi Yakup Han* muhacir olarak Rusya'da ömrünü geçirmiştir. Mahmutek zamanında Çirmişler Tatarlar ile beraber olup Rus

⁷ 1411 tarihinde Lizkof şehri yakınlarında Nijni Novgorod bölgesi içerisinde olan yerlerde Kazan Knezleri arasında savaş başladı. Nikon, V, 36. 1431 tarihinde Knez Vasiliy Vasiliy oğlu İdil ve Kama Bulgarlarına karşı asker gönderip, bu bölgeleri hakimiyeti altına aldı. Nikon V, 28.

⁸ Prodolj. 250; Tsart. Let. 122, 185 ve 200.

⁹ 1445 tarihinde Tatarlar Mordvalılarla savaş yapmışlardır. Nikon c. V, s. 172.

¹⁰ Vrem. II, 4-8; Tsart. Let. 266; Nikon, V, 195; Suzdal, II, 327; Arh, 127; Prodolj, 255.

¹¹ Bkz. Kitab'ul Nesab, 126; Nikon. VII, 233.

¹² Tatarca el yazmalarında 'Mamak' olarak yazılmaktadır.

* Rusça nüshasında Ягубъ (Yagub) olarak yazılmaktadır (mütercim).

bölgelerine akınlar düzenlemişler ve buraları hakimiyetlerine almışlardır.¹³

2. **Halil** (Mamutek oğlu¹⁴): bu Han çok az bir süre Padişahlıkta kalmıştır.
3. **İbrahim** (Halil Han'ın kardeşidir, 1467-1478): Bu Hanın komutanlığında Kazan ordusu 1467 tarihinde Ustok (Ostuk)¹⁵ şehrine hucüm ederek, Kazan üzerine gelmekte olan Ruslar'ın Volga'dan daha ileriye gitmemesini sağladı. 1467 yılı Aralık ve 1468 yılı Ocak aylarında Ruslar, Çirmişlerden öçlerini çok kötü bir şekilde aldılar. Vyatkalılar'ın yardımı ile 1468 yazında Kazan'a saldıran Ruslar, tamamen başarısız oldular. Kazanlılar, Vyatka Rusları'nı yenilgiye uğrattılar. Ruslar daha sonra Kama nehri kıyılarındaki Çirmişleri itaat altına aldılar.¹⁶ Ruslar 1469 yılında eskisinden daha da kalabalık bir orduyla Kazan'a hucüm ettiler. Ancak bu saldırılarında önemli miktarda can ve mal kaybı vererek kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar.¹⁷ Nihayet 1469 yılı Eylül ayında Rus Knezi Vasiliy oğlu İvan'ın kardeşi Gyorki kuvvetli bir orduyla Kazan'a geldi. Knez Kazan'ın bazı bölgelerini yaktırdı. Gelişmeler bu şekilde olunca İbrahim Han itaat etmek zorunda kaldı.¹⁸ Ancak buna rağmen Knez Nijni Novgorod tarafında¹⁹ bir yerlerde yenileceğini düşünerek, elindeki bu fırsatını kullanamayıp 1478 yılı Eylül ayında Vyatka ve Ostuk şehirlerini almaya gitti.²⁰ Mayıs ayında Kazan üzerine Rus askeri yine saldırı düzenledi. Han itaat etmek zorunda kaldı.²¹ Tatarların sorumsuz tavırları ve Ruslar'ın bu sorumsuz tavırlara ceza vermekte yumuşak davranmalarından dolayı, sonraki yıllarda bu iki halk arasında luzumsuz bir çok savaş meydana geldi.

¹³ Arhang, 139.

¹⁴ Kitab'ul Nesab 26. beyitte, ayrıca Tatarca el yazmalarında da mevcuttur.

¹⁵ 1468 tarihinde Rus askeri Çirmişlerin bazı bölgelerini ve baş şehirleri olan Dantel şehrini alıp Kazan yakınlarındaki bazı bölgelere kadar gelmişler, daha sonra ise 1471 yılında vatanlarına geri dönmüşlerdir (Nikon, c. VI, s. 5). Vyatkalılar kayıklar ile Volga Nehri boyunca yol alıp Altın Orda'nın başşehri Saray'a saldırarak şehri işgal etmişler, şehre maddi ve manevi zarar vererek, önemli miktarda ganimet ve esir almışlardır. Nikon, VI, 33.

¹⁶ Tsarstv. Let, 38; Arh, 143; Vremya, II, 47; Nikon, VI, 4; Prod, 243; Suzdal, III, 1.

¹⁷ Tsarstv. Let, 389; Arh, 144; Vremya, II, 47; Nikon, VI, 8; Suzdal, III, 6; Prod, 266.

¹⁸ Tsarstv. Let, 397; Nikon, VI, 15; Prodolj, 267; Vremya, II, 51; Arh, 146.

¹⁹ Suzdal, III, 128.

²⁰ 1469'lu yıllarda İbrahim Han topraklarının hesabı alınmıştır (Nikon, VI, 11).

²¹ Vremya, II, 116; Suzdal, III, 129; Nikon, VI, 105; Arh, 156. 1478 tarihinde Ulug Knez İvan Vasiliy oğlu su yolu ile Kazan'a asker çıkarmıştır. Nikon, VI, 106.

4. **Ali** (İbrahim oğlu 1478-1487): Ali'nin kardeşi Mehmed Emin babası öldüğünde Rus Knezi'ne kaçarak ondan yardım istemiştir.²² Bunun üzerine Knez kendi ordusuyla beraber 18 Mayıs 1487 tarihinde Kazan'a bir sefer düzenleyerek Kazan'ı kuşattı. 9 Haziranda Kazan Hanı'nı esir alan Knez yerine Muhammed Emin'i han olarak tayin etti.²³
5. **Muhammed Emin**²⁴ (1487-1496): Bu zamanda Kazan Hanları Rusya'nın vassalları* olup Ruslara itaat etmekteydiler.²⁵ Hanlar gerek görüldükçe askeri yönden Rus Knezlerine yardım istemek gayesiyle elçi gönderdiler.²⁶ 1496 tarihinde bir kış günü Muhammed Emin, Sibiryâ Hanı Mamuk ile savaşta iken Ruslar'dan kendilerine yardım etmelerini istedi.²⁷ Ruslar önceden Kazan'a gelerek saklandılar. Ancak Sibiryâ Hanı şehre saldırmadı. Bunun üzerine Ruslar tekrar yurtlarına geri döndüler. Kazanlılarla bin bir zorluklarla ittifak yapan Mamuk'un yeniden Kazan şehrine girmesi üzerine Muhammed Emin Kazan'dan ayrılmak zorunda kaldı. Mamuk idaresinde Kazan şehri huzura ermedi. Kazanlılar bu Han'dan da hoşnut olmadılar. Çünkü Mamuk bütün önemli mevkilere kendi adamlarını getirmeye başladı. Bunun üzerine Kazanlılar Mamuk Hanı Hanlıktan uzaklaştırmanın yollarını aradılar. Rus Knezi'nden yardım istemek için ona haberci gönderdiler. 1497 yılında Kazan'a, Moskova Knezi tarafından Muhammed Emin'in kardeşi Abdulhatif Han olarak atandı. Bu

²² Arh, 163.

²³ Ali (İlham) Han annesi, eşi ve iki kardeşiyle beraber Moskova'ya götürüldüler. Tatar isyancılar asıldılar. Ali Hanı eşiyle beraber Vologda şehrine götürüldüler. Hanın annesi, kız ve erkek kardeşlerini Beloe Ozero manastırına kapatıldılar (Nikon, VI, 121; Prod, 313; arh, 163).

²⁴ Tatarca el yazmalarında Muhammed'dir.

* Vassal: savaş zamanları belirli bir para karşılığında hizmette bulunan halka verilen isimdir (mütercim).

²⁵ Kazanlılar Knez'e itaat etmekteydiler. Suzdal, III, s 291. Han Knez tarafından tayin ediliyor. Han Kneze sadakati için yemin ediyordu. Suzdal, III, 243.

²⁶ Vrem. II, 158; Arh. 166.

²⁷ Şeyban Padişahı Mamuk Kuvvetli Nogay askerleri ile Kazan'a geldi. Bunun üzerine Muhammed Emin hatunu ile beraber Moskova'ya kaçmak zorunda kaldı. Knez tarafından idaresine Kaşira ve Sirpohof şehirleri verildi. 'bir çok kişiye göre kendi halkını fazla sevmeyen Hanın zulmü böylece sona erdi' (Nikon, VI, 148).

Han'ın sarayında Ruslar önemli hizmetler görmekteydi. Mamuk Han şehirde tutunamayacağını anlayarak Sibiry'a döndü.²⁸

6. **Abdüllatif** (1497-1502): 1499 yılında Mamuk Hanın kardeşi Agamak ile savaşa giren Abdüllatif'e Rusya yardım etti. 1500 tarihinde Agamak 3 hafta boyunca Kazan'ı muhasara etti. Kazanlılar Ruslar'la beraber şehri savundular.²⁹ Bu savunma sırasında Rus Knezi Abdüllatif'in bazı hareketlerini beğenmedi. Bundan dolayı 1502 tarihinde Abdüllatif'in Moskova'ya gelmesini emrederek³⁰ yerine Muhammed Emin'i ikinci kez Han ilan etti.
7. **Muhammed Emin** (1502-1505): 1505 tarihinde Muhammed Emin Ruslara bir fitne çıkararak Kazan'da bulunan bütün Ruslar'ın mallarına, elçilere varıncaya kadar hepsine el koyarak elçilerle birlikte bütün Rusları Moskova'ya gönderdi.³¹ Daha sonra bu yılın Eylül ayında Nijni Novgorod üzerine sefer düzenledi. Ancak bu seferinde başarılı olamadı.³² 1506 tarihinde Kazan'a tekrar Rus askeri geldi. Tatarlar ve Ruslar yeni bir savaşın başlayacağını bildikleri için savaş meydanına akın ettiler. Savaş meydanını önce Ruslar işgal ettiler. Ancak ön taraflarda muhasara altında kalan Tatarlar daha sonra hucüm edince (25 Haziran) Rus ordusu, savaş meydanında önemli miktarda esirle beraber ganimet bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı.³³ Buna rağmen Muhammed Emin muhasara meydanından çekildi. Rus Knezi İvan Vasiliy oğlu ile ittifak halinde olan Muhammed Emin'in annesi (Kırım Hanı'nın hanımı)³⁴ vasıtasıyla Ruslar ve Kazanlılar arasındaki ihtilaf

²⁸ Vrem, II, 177; Prod, 339; Suzdal, III, 238; Nikon, VI, 146.

²⁹ Nikon, VI, 158; Suzdal, III, 257; Arh, 174; Vrem, II, 184.

³⁰ Abdüllatif Hanı 'Beloe Ozero' manastırına gönderdiler. 1502 tarihinde onun yerine Kazan tahtına sabık Muhammed Emin oturdu. Nikon, VI, 166; Arh, 176; Vremya, II, 195; Suzdal, III, 272. 1506 tarihinde Kazan şehzadelerinden Hüdaykıl İbrahim oğlu Moskova'ya giderek Piter ismini aldı. Knez onunla kendi öz kız kardeşini nişanladı. Nikon, VI, 174.

³¹ Nikon, VI, 172; Suzdal, III, 282; Arh, 178; Vremya, II, 201.

³² Nikon, VI, 173; Vremya, II, 201.

³³ Nikon, VI, 175; Vremya, II, 205; Prod, 342; Arh, 178; Suzdal, III, 287.

³⁴ Kırım hakimi Mengli Giray Hanın hatunu (Nar Sultan) Bike 1511 tarihinde Kazan hanları olan oğullarını görmek amacıyla Kırım'dan Moskova üzerinden Kazan'a geldi. Moskova'da konakladığı zamanlarda Knez İvan Vasiliy oğlu, Bike'ye her türlü izzet ve ikramda bulundu. Hürmette kusur etmedi. Nikon, VI, 188.

çözüldü. 1507 yılından itibaren eski haline döndü. Muhammed Emin Rus esirlerini azat ederek, Rus Knezi'ne hediyeler gönderdi.³⁵

8. **Şah Ali*** (1519-1521): Muhammed Emin Han çok ağır bir hastalığa yakalanınca Rus Knezi Vasiliy Rus ellerinde tutsak halde bulundurulmuş Abdüllatif Hanı Kazan'a yollayarak önce ona Kaşira şehrini verdi.³⁶ Akabinde ise onu Han olarak Kazanlıların başına atadı. Muhammed Emin Han Aralık 1518 tarihinde vefat etti. Kardeşi Abdüllatif ise Kasım 1517 tarihinde ölmüştü.³⁷ Akabinde Rus Knezi tarafından Kazan Hanlığı'na Astrahanlıların neslinden gelen Şah Ali Han atandı.³⁸ Şah Ali 1519 yılının Nisan ayında Kazan'a geldi.³⁹ Şah Ali Han çok çirkin kıyafetli bir kişi idi.⁴⁰ İlk başlarda Kazanlılar bu kişiye biraz sempati beslese de, daha sonraları Kazanlıların değil de, Knezin menfealarını ön plana alınca Şah Ali Kazanlılar tarafından istenmeyen adam ilan edildi, 1521 yılının yaz mevsiminde Kazanlılar onu şehirden kovdular. Daha sonra Kazanlılar Şah Ali'nin yerine Kırım Hanı'nın oğlu Sahib Giray'ı Han olarak seçtiler.⁴¹
9. **Sahib Giray** (1521-1524): Sahib Giray'ın Han olmasından sonra Kazanlılar bütün Rus elçilerini ve onlara yardım edenleri esaret altına aldılar. Akabinde ise belli bir müddet sonra bunları ortadan kaldırdılar.⁴² Şah Ali Knezin yanına giderek bu durumdan şikayetçi olduğunu Kneze ilettiler. Ancak bundan önce Knez daha kötü bir

³⁵ Muhammed Emin, Knezi dost kalacağına inandırdı. Her iki tarafta birbirlerine elçiler göndererek barışı daha da kalıcı hale getirdiler (1512). Nikon, VI, 178, 171; Suzdal, III, 292.

* Bu kitabın Rusça nüshasında Rus ve Arap harfiyle Şeyh Ali diye yazılan ama Rızaeddin Fahreddin'in *Meşhur Hatunlar* adlı eserindeki 'Süyünbike' makalesinde ve başka umumi ve hususi makalelerinde bu şahıs Şah Ali şeklinde kullanılmıştır (mütercim).

³⁶ Nikon, VI, 205.

³⁷ Nikon, VI, 210. 1509 yılında Kırım hakimi Mengli Giray Hanın arkasında duran Abdüllatif Hanı Rus Knezi zindandan çıkarıp ona Yuryif (Yoryif) şehrini verdi. Nikon, VI, 185.

³⁸ Kitab'ül Nesab, I, 24. Şeyh Ali 1 Mart 1519 tarihinde Kazan'a geldi. Aradaki dostluğu korumak için Ruslar ile Tatarlar arasında bir mukavele imzalandı. Bu mukaveleye Her iki tarafta Seyyid olanlar, Knezler, Karaçiler, Mirzalar, Mollalar, Şeyhler ve bütün Kazan halkı imza attı. Nikon, VI, 218.

³⁹ Nikon, VI, 218; Prod, 325; Vremya, 261, Suzdal, III, 365.

⁴⁰ Knez, Şah Ali Hanı kayıklar ile Tuban Tuba Uluğ şehri üzerine gönderdi. Han haşmetli bir bedene sahipti. Bedeni at üzerinde eğerdan taşırdı. Çok akıllı bir kişi olsa da, asker arasında sevilmedi. Nikon, VII, 125.

⁴¹ Nikon, VI, 188, 230; Vremya, II, 269; Prod, 368. Rus eserlerinde değişik şekillerde yazılsa da Tatar el yazmalarında Sahib Giray suretinde yazılmıştır.

⁴² Nikon, VI, 227.

halde idi. Kırım Hanı Moskova'yı muhasara etmişti.⁴³ Şah Ali Eylül 1521 tarihinde oradan da ayrıldı. 1523 yılının Ağustos ayında Kazanlılara asker çıkarıp sefer düzenlemek istediyse de, Sura (Sora) boyunca Vasil Gorod şehrini kuşatmaktan başka bir netice alamadı.⁴⁴ Akabinde 1524 yılının Haziran ayında Şah Ali Han 180.000 Rus askeriyle beraber Kazan'a geldi. Fakat bunun sonucunda da bir netice alınmadı. Ruslar'ın sayısal olarak üstün olmalarına rağmen Kazan halkı direnmeye devam etti. Ancak ilerleyen vakitlerde Kazanlılar daha da fazla iradeli olamayacaklarını gösterdiler. Bu sırada Sahib Giray Han hassa birlikleriyle savunmayı daha da kuvvetlendirmeye çalışıyordu. 15 Ağustos'da Ruslar Kazan'a daha da yaklaştılar. Ancak her iki tarafta birbirinden çekiniyordu. Bir iki saldırıdan sonra Ruslar geri çekildi. Daha sonra her iki tarafta elçiler vasıtasıyla görüşmelerde bulundular. Kazan halkı itaat edeceklerini ve dost kalacaklarını Kneze bildirdiler.⁴⁵ Bu sırada Sahib Giray Han Rus ordusunun fazlalığını görerek Kazan'ı terketti. Kazanlılar da Knez Vasiliy'e elçiler gönderip, Ruslar ile iyi ilişkilerde bulunacaklarını bildirerek, Hanlığa'da Mengli Giray Han'ın ikinci oğlu Safa Giray Hanı talep ettiler.

10. **Safa Giray Han (1525-1535):** 1529 tarihinde Safa Giray Han Kneze dostluk takdim ederek, eski olayları unutturmak için elçiler gönderdi. Ancak bu iyi ilişkilere rağmen 1530 yılında Rus askeri yine Kazan'a geldi. Safa Giray Han kendi askeri ve taraftarları olan Nogay ve Astrahan Tatarları ile Ruslara karşı çıktı. Ruslar bu savaşta galip geldiler. Tatarları buldukları yerlerden çıkararak Çermişlere yaptıkları gibi topraklarını ellerinden aldılar. Han şehrin iç taraflarına kaçarak Han Saray'da savunmaya çekildi. Ruslar Han Saray'ı muhasara altına aldılar. Muhasara altında korkuya kapılan Kazan halkı barış yapılmasını teklif etti. Daha sonra yapılan akitte Ruslar ve Kazanlılar arasında anlaşma sağlandı. Ruslar muhasarayı

⁴³ Herberstin, III. Bu zat (1486-1566) Germanya elçisi olup, 1517 ve 1526 tarihlerinde iki kez Rusya'ya geldi. Moskova Hükümeti hakkında Avrupa'da çıkan ilk en önemli ve mükemmel eserler bu kişi tarafından kaleme alındı (Pavlinkoftan).

⁴⁴ Nikon, VI, 229; Suzdal, 379; Vremya, II, 282; Prod, 377.

⁴⁵ Herberstin, VI; Nikon, VI, 229; Prod, 379; Vremya, II, 282; Suzdal, III, 280.

kaldırdılar.⁴⁶ Anlaşma gereği Kazanlılar, Safa Giray'ı tahtan uzaklaştırıp onun yerine Şah Ali'nin kardeşi Can Ali Hanı getirdiler. 29 Eylül 1531 tarihinde Can Ali Kazan tahtına çıkarıldı.⁴⁷

11. **Can Ali**⁴⁸ (1531-1535): Bu Hanın zamanında bir süre sakinlik vaki oldu. Can Ali hem halkına hem de Kneze doğru davranıyordu.⁴⁹ Kazan'ın bu şekilde idare edilmesinden memnun olmayan Şah Ali 'Beloe Ozero' manastırına kapandı.⁵⁰ Safa Giray Kazan'dan ayrıldıktan sonra Kırım'a giderek kısa zamanda burada Han oldu.⁵¹ Eylül 1535 tarihinde Kazanlılar Can Ali Hanı öldürüp 1534 yılında Kırım Hanlığı'ndan düşürülen⁵² Safa Giray'ı⁵³ yeniden Han olarak seçtiler.
12. **Safa Giray** (1535-1546): Önce Kırım Hanı'nın telkinleri sonucu Kazan'da bazı zalimliklerde bulundu.⁵⁴ Safa Giray Kırım Hanı'nın bütün çabalarına rağmen Rusya ile anlaşmadı. Rusya'ya itaat etmedi.⁵⁵ Ancak daha sonra Kazanlılar Safa Giray'ı yardımcılılarıyla

⁴⁶ Nikon, VI, 235; Suzdal, 392; Vremya, 288; Prod. 382. Ruslar Kazan'ın küçük kalesini aldılar. Safa Giray itaat edeceğini bildirdi. Bu itaat belgesi, Kazanlıların bazı ileri gelenleri tarafından Safa Giray Hanın Knezin casusu olduğu söylentilerinin çıkmasına neden oldu. Nikon, c. VI, s. 238, 241. Kazan'ı daha da köseye sıkıştırmak isteyen Vasiliy, Kazan'a ikinci bir zarar vermek amacıyla konutanlarını Yarmenke Fuarına göndererek buradan Volga yoluyla yapılan Asya ticaretine el atmak istemiştir (G. Kaydanof tarihinden).

⁴⁷ Nikon, VI, 234; Suzdal, III, 397; Vremya, II, 291. Kazanlılar kendi hanları Safa Giray'ı kovarak, hatununu babası Nogay beyinin yanına gönderdiler. Nikon, VI, 242. Knez Kazanlılara Can Ali Hanı verdi. Onun oğlu ve biraderini ise Moskova'da emanet aldı. Nikon, VI, 243.

⁴⁸ Tatarca el yazmalarında Ali Han olarak geçmektedir.

⁴⁹ Nikon, VI, 249; Suzdal, III, 420; Tsarst. Kn, 36.

⁵⁰ Suzdal, 426; Nikon, VI, 252. Knez Şah Ali Hana Kaşira ve Sirpohof şehirlerini verip, onu kendi yanına aldı. Daha sonra Knez'in gözünden düşünce bu şehirler onun elinden alınıp (1534) önce hanımına verildi. Nikon, VI, 250 ve 253. Knez, Can Ali Hanın Soravi boyunca Tatar toplarının Kazan'da kalmasına izin verdi. Nikon, VI, 254.

⁵¹ Suzdal, III, 430; Nikon, VI, 255. 1534 tarihinde sabık Kazan Hanı Safa Giray, Kırım Hanı İslam ile beraber Ryazan şehrine hücum ettiler. Lakin Ruslar tarafından karşılanıp kaçmaya mecbur oldular. Nikon, VI, 256.

⁵² Suzdal, IV, 25.

⁵³ Tsarst Kn, 51; Suzdal, VI, 53; Nikon, VII, 15.

⁵⁴ Tsarst. Kn, 62; Suzdal, IV, 64; Temmuz 1536 tarihinde Kazan Tatarları Kisak'tan Nijni Novgorod ve Balahan şehirlerine geldiler. Bu şehirleri yakıp gittiler. Çok kişileri tutukladılar. Knez Muram'dan asker göndererek, Kazanlıların çekilmesini sağladı. Kazanlılar Kastrama şehrini almakla yetindiler. Nikon, VII, 11 ve 12.

⁵⁵ Suzdal, IV, 10.

beraber 1546 tarihinde şehirden kovdular.⁵⁶ Şah Ali 1535'ten sonra Knezin yanında olup, Kasım şehrini kendi idaresinde bulundurmakta idi.⁵⁷ Kazanlılar itaat edeceklerine dair söz vererek Şah Ali'yi yeniden Han ilan ettiler.⁵⁸

13. **Şah Ali** (1546): Bu yılın Temmuz 15'inde Şah Ali Kazan'a geldi. Ancak bu şahsın Hanlığı birkaç ay devam etti. Kazan halkı Şah Ali'yi tekrar kovarak yerine Safa Giray'ı getirdiler.⁵⁹
14. **Safa Giray** (1546-1548): Kazanlılar arasında Safa Giray'dan memnun olanlar olsa da, bir çok Mirza Kazan'dan ayrılarak Moskova'ya göçtü. Volga'nın ön taraflarında bulunan Çermişler Rusya'ya hicret etmek zorunda kaldılar.⁶⁰ 1548 tarihinde Şubat ve Mart aylarında Kazan'ın üstüne İvan Vasiliy (Korkunç) iki kere askerleriyle beraber geldi. Savaş sonuçsuz kaldı.⁶¹ Bu yılda Kazanlılar Galiç şehrine yöneldiler.⁶²
15. **Ötemiş Han** (1549-1551): 1549 yılının Mart ayında Safa Giray Han Kazan'da vefat edince yerine yaklaşık iki yaşındaki oğlu Ötemiş Giray⁶³ Han olarak seçildi. Ötemiş Giray'ın vasileri barış yapmak istediler.⁶⁴ Ancak Knez İvan onların barış şartlarını kabul etmeyerek 11 Şubat 1550 tarihinden 21 Şubat 1550 tarihine kadar

⁵⁶ Nikon, VII, 20; Tsarst Kn, 118.

⁵⁷ Suzdal, IV, 52.

⁵⁸ 1542 yılında Kazan halkı Kneze haber göndererek, Safa Giray'ı ve onun gibi düşünen bütün Kırımlıları, hanlıktan uzaklaştırarak yerine Şah Ali'yi kabul edeceklerini bildirdiler. Nikon, VII, 46.

⁵⁹ Suzdal, IV, 176; Nikon, VII, 46; Tsarst Kn, 121. Kazanlılar Safa Giray'ı Kama Nehri yakınlarında kabul ettiler. 15 Ağustos'da Kazan'a girdi. Şah Ali taraftarlarını öldürttü ve Kırımlıların yardımı ile Hanlığı ele geçirdi. Nikon, VII, 48 ve 50.

⁶⁰ Tsarst Kn, 126; Suzdal, IV, 176. 1547 tarihinde Çermişler Kazanlılar ile savaşta iken Rus Knezi'ne başvurmuşlardır.

⁶¹ Tsarst Kn, 145; Suzdal, IV, 202; Nikon, VII, 65. 1548 tarihinde Padişah İvan Vasiliy oğlu (Grozni) Şah Ali Hanı Mişer'den çıkarttı. Nikon, VII, 61. 1548 yılının Şubat ayında Knez Nijni Novgorod'da idi. Rus askeri Şah Ali Han ile birlikte 18 Şubat 1548'de Kazan'a geldi. Savaş Arçe taraflarında oldu. Ancak kış şartlarının ağırlığından dolayı Rus askeri çekilmek zorunda kaldı.

⁶² Suzdal, IV, 206; Nikon, VII, 65; Tsarst Kn, 150.

⁶³ Tatarca el yazmalarında Ötemiş Han

⁶⁴ Tsarst Kn, 151; Suzdal, IV, 208; Nikon, VII, 64. Mart 1549 tarihinde Safa Giray vefat etti. Daha sonra Kazanlılar Kırım'dan yardım istediler. Sonra da Ötemiş Giray'ın Han olduğu Knez İvan duyuruldu. Ötemiş Giray Knezden sulh talep etti. Ancak Knez kabul etmedi. Nikon, VII, 65.

Kazan'ı muhasara etti. Fakat havalar soğumaya başlayınca muhasara kaldırıldı.⁶⁵ Mayıs 1551 tarihinde Züye kalesini bitiren Rusya bu şekilde Kazan'ı muhasarada avantajlı bir konuma geldi. Ruslar bu şehre önemli miktarda asker çıkardılar. Hatta bazen Kazan'a yakın birçok yeri işgal ettiler. Kazanlılar bu durumda yeniden Şah Ali'nin Hanlığına razı olmak zorunda kaldılar. Küçük Ötemiş Giray⁶⁶ ve annesini⁶⁷ Züye Kalesine gönderdiler (11 Ağustos 1551).

16. **Şah Ali (1551-1552):** 16 Ağustos 1551 tarihinde Şah Ali Rus boyarları ve beş yüz kişilik okçu birliği ile Kazan'a geldi. Ancak ilk günden itibaren Ruslar ve Tatarlar Şah Ali'den nefret ettiler. Şah Ali Han 14 Kasım 1551 tarihinde kendi sarayındaki Uluğlardan yetmişini öldürttü. Şah Ali daha önce Ruslar'dan alınan ganimetleri geri göndermeye mecburdu. Önce Volga'nın ön tarafında bulunan bazı yerleri Kazan sınırlarına katmak için Rus Knez'ine başvurdu. Ancak bu isteği geri çevrildi. Han çok ileri gidiyordu. Aslında Hanlığını hem Ruslar'dan hem de Tatarlardan birçok kişiye borçluydu. Gelişen olaylar üzerine Kazanlılardan korkan Şah Ali kendi okçularını da yanına alarak 6 Mart 1552'de şehri terketti.⁶⁸

⁶⁵ Tsarst Kn. 153; Nikon, VII, 64; Suzdal, IV, 210. 1550 yılında Knez Yaban gölü yanında çadırını kurdu. Şah Ali'de bu sırada Knezin yanındaydı. Daha sonra askerlerini sağ ve sol kol olmak üzere ikiye ayırdı. Akabinde de aynı anda Kazan'ın üzerine hücum etti. Nikon, VII, 69.

⁶⁶ Hristiyanlığa geçen Ötemiş Aleksandır ismini aldı. Rıza Fahreddin'in *Meşhur Hatunlar*'daki Süyünbike adlı makalesinde, Ötemiş ve Anası Süyünbike'nin 1551 tarihinde vuku bulan savaşlarda Rus askeri tarafından esir alındığını, aynı yıl Ötemiş'i Hristiyan ettiklerini, Şah Ali'nin Kazan tahtına geçtiğini, daha sonra Süyünbike'yi Şah Ali'ye verdiklerini, ancak Süyünbike hiçbir zaman ona Ruslar'ın yanında yer aldığı için yüz vermediğini dile getirmektedir. kanaatimce Fuks cenapları Süyünbike'nin Kazan'dan ayrılırken akli dengesini katbetmiş olduğunu dile getirmektedir.

⁶⁷ 1552 yılında Ötemiş'in annesi Süyünbike Rus esaretindeyken Süyünbike olarak adlandırılmıştır. Birkaç Tatarca metinde de bu şekilde geçtiği söylene de bu bilginin doğruluğu kesin değildir. Ruslar'ın 'Süyünbike Kalesi' diye adlandırdığı Kazan kalesindeki meşhur minare sanırım Rus padişahlarından Aleks Mihail oğlu zamanında ya da ondan birkaç devir önce yapılmıştır. (Sumbike) ismi Hiroskof adlı bir Rus muharririn Kazan'ın alınışı sırasında yazılan *Rusya'da* adlı edebi eserinde yazılmaktadır. O melikenin ismi Süyünbike'dir.

⁶⁸ Kazanlılar Knez'den Şah Ali'yi hanlıktan almasını istediler Han ona Genel Vali (Namestnik) ünvanını vermişti. Gelinen bu noktada hanlıkta daha fazla kalamayacağını anlayan Şah Ali 6 Mart 1552'de maiyetiyle beraber Züye Kalesine çekildi. Knez Namestnik olarak Simiyon Mikilinski'yi atadı. Nikon, VII, 97.

17. Yadigar Han (1552): Şah Ali'den kurtulmak için Rusların söylediklerini kabul eden Kazanlılar, Şah Ali şehri terkettikten sonra sözlerinden döndüler. Şehirde bulunan Rusları imha ettiler. Akabinde de Züye kalesinde isyan çıkardılar. Nisan 1552'de de Astrahan Nogaylarından Han'ın oğlu Yadigar'ı kendilerine Han seçtiler.⁶⁹ Knez çok büyük bir askeri kuvvetle 25 Ağustos 1552'de Kazan şehrini muhasara etmeye başladı.⁷⁰ Şehir her yönden kuşatıldı. Şehre çıkacak yolların hepsi teker teker tutuldu.⁷¹ 15 Ağustos'tan beri Kazanlılar yolları kazmaktaydılar. Ruslar büyük uğraşlar neticesinde 2 Ekim 1552'de Kazan'ı ele geçirdiler. İç şehre girip Hanı esir aldılar.⁷² Han günahlarından kurtulup Simiyon ismini aldı.

Kazan alınmadan önce Kazan'ın kenarlarında oturan bazı halklar vardı. Bunların bazıları yeni hükümete itaat ettiler. Bazıları ise karşı geldiler. Volga'nın solunda oturan hükümete karşı halklar itaatlerini bozarak devamlı Kazan'ın üstüne saldırıyorlardı.⁷³ Bu saldırıların amacı Kazan halkına korku salmaktı. Ancak başarılı olunamadı.⁷⁴ Zorluk içerisinde olan halk 1553 yılında

⁶⁹ Tsarst. Let, 207. Şah Ali Kneze Kazan'ı kış günü muhasara etmesi telkininde bulundu. Çünkü 'Kazan şehri büyük bir kale ile çevrilmiş etrafında orman ve göller vardı. Bu zamanda gölleri geçmek daha kolay olurdu' düşüncesindeydi. Nikon, VII, 115.

⁷⁰ Ağustos 1552 tarihinde Knez Ivan Vasiliy oğlu Sura Nehri yanında kendi askerini gözden geçirerek, 13 Ağustos'da Züye kalesine Şah Ali'nin yanına gitti. Orada Kazanlılara teslim olmaları yönünde bir yarlık yazdı. Ancak Yadigar Han bu yarlığa verdiği cevabında, şehri avunmaya güçlerinin olduğunu belirterek teslim olmayacaklarını bildirdi.

⁷¹ Tsarst. Let, 284. Esirlerin dile getirdikleri gibi 'şehrin yolları muhtelif taraflardan kapatıldı. Bu yönde yolların üstünde büyük çalışmalar yapıldı' demektedirler. Drevn. Bibl, XVII, beyit 107.

⁷² Nikon, VII, 73 ve 188; Tsarst Kn, 161 ve 347; Suzdal, 210 ve 456. Kazan'ın muhasarasına 23 Ağustos 1552'de başlandı. (H. 960) 2 Ekim 1552'de şehir alındı. Rostock B. Russov, Lifland Kronik (chronik) de şöyle yazmaktadır (1578-64. beytinde): 'Kazanlılar hisarın üstünden ateşli toplar gönderince Ruslar kaçtı. Kazan halkı düşmandan kurtulduğunu zannederek hisardan çıktılar. Bu vakitte onların kapısı havaya uçtu'. Muhasara vaktinde şehrin her tarafına asker yığıldı. Bazen Kazan halkı kale içinden asla çıkamadı. Padişah Kazan halkına bir Tatar göndererek kendi istekleriyle dahi teslim olsalar içlerinde canlı kalmayacağını bildirdi. Ruslar büyük mücadeleler sonucu şehri aldılar. Tatarların hepsini ayırmıyapmadan öldürdüler. Nikon, VII, 179.

⁷³ Nikon, VII, 190, 200 v.d; Suzdal, 2, 7, 22 vd.

⁷⁴ Rus askerleri isyan eden bu halklarla uzun mücadelelere girdiler. Kazan halkı bu isyancılara eşkiya adını vermişti. Esirler de bu konuda bazı isyan hikayeleri uyduruyorlardı (s 9). Drevn. Bibl, III ve XVII, 73 vd. '1552 yılında bazı eşkiyalar Volga'nın yasak yerlerine vardılar. Ruslar onların üstüne asker gönderdi' Suzdal, V, 4.

büyük bir isyan hareketine girişti. Ruslar bu isyanı bastırmakta bazı zamanlar çaresiz kaldı.⁷⁵ Arç kıyılarında ve Volga boylarında gerçekleştirilen bu hareket kısa zamanda kendisine destek buldu. Özellikle Mişerler bu harekete destek verdiler. Ancak herşeye rağmen Şubat 1554'te Moskova yönetimi bu bölgedeki askerlerini çoğaltarak isyanı bastırdı. Bu isyan sırasında hatun ve çocuklar dahil 15 binden fazla insan öldürüldü. İsyancılar Vyatka ormanlarına kaçtılar. Daha sonra hükümetle barış yapmak zorunda kaldılar.⁷⁶

1555 yılında Tatarlar gene isyan kareketine girişmeye kalktılar. Ancak Ruslar bu isyanı kanlı bir şekilde bastırdı.⁷⁷ Bu isyan Mişer suyu boyunda ve Orjum taraflarında devam etse de Mayıs 1557'de tamamen kontrol altına alındı.⁷⁸ 1574 yılında Morum şehrinde bazı hoşnutsuzluklar görülünce Çirmişlerin üstüne Moskova asker gönderdi. Ancak Çirmişler daha sonra Kneze elçi göndererek, askerlerin geri çekilmesi sonucunda bir daha hoşnutsuzluklar çıkarmayacaklarına söz verdiler.⁷⁹ 1583 yılında da hoşnutsuzluklar başlasa da fazla uzun sürmedi. 1584 yılında ise devamlı isyan eden Çirmişler bu yılda tahta çıkan İvan'ın oğluna⁸⁰ tâbii oldular. Zaten bu yılda artık Rusları yenemeyeceklerini anladılar. Bu yıldan itibaren Kazan'da Ruslar'ın gündün güne güçleri arttı.⁸¹ Kazan Valisi (kendi askeri şehirde olduğu halde) artık şehri tek başına yönetmeye başladı.⁸² İsyanın bitip her yerde sukünetin sağlanması için Kazan Mirzaları⁸³

1556 ve 1559 yılından beri devam eden savaflara son verdiler. Rus askeri arasında kendilerine yer buldular. Kazan'ın alınmasının anısına bir kaç gün sonra bir ağaç dikildi.⁸⁴ Padişah İvan Grozni'nin emri gereği Kazan'da bütün

⁷⁵ "Kazanlıların bazı ileri gelenleri de itaatlerini bozdular. Sonra da Arç yakınlarında birleşerek bir arada toplandılar" Suzdal, V, 7, Nikon, VII, 208.

⁷⁶ "Tatarlar, Mişer suyu boyundaki Mişer şehri ve yakın bölgelerdeki yerleri alarak, buraları yakıp yıktılar, Rusları öldürdüler. İsyan Kazan'dan 300 çıkarım, Volga'dan Vyatka vilayetlerine dahil iki yüz çıkarımlık bölgeye yayılmıştır. Suzdal, V, 34, Nikon, VII, 213 ve 223.

⁷⁷ Suzdal, V, 130, Nikon, VII, 225, 226 ve 263.

⁷⁸ "Bütün ahali şartsız teslim olduklarını ilan ederek Padişaha biat ettiler. Daha sonra ise kendileri hatta kendi çocuklarının dahi itaat edeceğini söz vererek, bu olaydan sonra da yasaklara uyacaklarına and içtiler" Suzdal, 174.

⁷⁹ "Önceki kış Kazan'ın üstüne asker gönderilmedi" Drevn Bibl, XIII, 445.

⁸⁰ Nikon, VII, 3.

⁸¹ Padişah esirler komutanına "git Tatarların hepsiyle dövüş" demiştir.

⁸² Kazan'da ilk Genel Vali (Namestik) Knez Piter oğlu İvan oldu.

⁸³ "Kazan'a önceden hizmet eden Tatarlar, Kreşinler, Mişerler ve Mordvalılar beraber hareket ettiler" Drevn bibl, XIII, 269 ve 280.

⁸⁴ Bu vergi o zaman evvelki usulde alınıyordu. 1808 yılında kaldırıldı.

camiler kapatıldı.⁸⁵ Hanın ve Mirzaların yerleri ruhanilere ve boyarlara verildi.⁸⁶ Terkedilen yerler (ölülerin arazileri) Ruslara ve Kreşinlere verildi.⁸⁷ Kazan Tatarlarının hepsi uşaklık yapmaları için bunların yanına verildi.⁸⁸ 1557 yılında Layş şehri,⁸⁹ 1585 yılının ortalarında Vasilesk,Koksaisk,Sariyev⁹⁰ şehirleri kuruldu. Kazan vilayetinin idaresi hususi bir komisyona verildi. Bu komisyon Moskovada 'Kazan İdaresi' diye anılırdı. İdare, Kazan ve Astarhan Hanlıklarından vergi topluyor, hüküm kılıp işleri yürütüyorlardı. Boris Gadanof⁹¹ Padişahlığı vaktinde son Sibirya Hanı Küçüm kovulup Sibirya Hanlığı'nda Ruslar tarafından alındı.⁹²

Rusya Hükümeti'nin bozulduğu 1612 yılında başlayan isyan zamanında Kazan şehri meşhur vatan hadimi Knez Pojarevski'nin partisi ile birleşti. Moskova alındığı zaman isyan çıkaran asilerin kısa zamanda sesi kesildi. Padişah Mihail Fyord oğlu vaktinde Kazan vilayetinin her yerinde sessizlik hakim oldu. Onun emri gereğince Kazan vilayetinde şehrin sükuneti sağlandı ve yeni yerler kuruldu. 1648 yılında Simbir şehri kuruldu. O vakitlerde başlayan, 1554 yılında tamamlanan Volga ile Sura arasında Orha fenerinde işleyen Simbir yolu kuruldu.⁹³ 1732 yılının ortalarına doğru Kama ile Volga arasında Kama yolunu yapmaya başladılar.⁹⁴1688 yılında Alatar ve Simbir bölgelerindeki Mişerleri Ufa taraflarına ve Kazan vilayetinde yaşayan Çirmiş, Çuvaş ve Mortvalıları Soka ve Çirmişen Nehri boyuna gönderdiler.⁹⁵ 1714 yılında Kazan, Züye, Vyatka, Kongar, Simbir, Penza şehirlerini kapsayan bir eyalet kuruldu.⁹⁶

27 Mayıs 1722'de Uluğ Peter Kazan'ı ziyaret etti. Öncelikle vilayetteki önemli işleri yerine getirerek, Volga Nehri ve Hazar Denizi arasında ticaret

⁸⁵ Nikon, VII, 233.

⁸⁶ "Boyar Peter İvan oğlu (Şuvayski): Padişaha, Arhipiskopka. Kazan Valisine, Arhimandaryete, Rus Boyarlarına ve Kazan Mirzalarına verildi" Suzdal, V, 175; Nikon VII, 286. Nijosorof'un *Kazan'a Seyahat'inde* anlattığına binaen. İvan Grozni Kazan Ahriposkopu Gorik'e 1558. yılda yazdığı emir namesinde ona, Arçe ve Nogay topraklarından önemli bir kısmı vermişti. I. Kısım 171.

⁸⁷ Nisan 1557 de Peter İvanoğlu Şuvayski Kazanda boş evlerde bulunan sahipsiz kişilerin evlerinden çıkartarak buraları Ruslara ve Kreşinlere verdi. Suzdal V, 172; Nikon VII, 284.

⁸⁸ Suzdal V, 175.

⁸⁹ Suzdal V, 172; Nikon VII, 284.

⁹⁰ Nikon VIII, 7. Esirler arasında isyan olduğu söylenmektedir.

⁹¹ Boris Gadanof'un taç giyme törenine Kazan'dan da bir vekil gönderilmiştir.

⁹² Esirler arasında birçok kez isyan vaki olmuştur.

⁹³ Müller S. R. G, II, 218.

⁹⁴ Müller S. R. G, II, 223.

⁹⁵ Rickof, 135.

⁹⁶ Müller S. R. G, II, 213; Fyodr Çirmih haritası, 1779 senesi.

yapacak olan gemi ve kayıklar yapımına başlanması için deniz idaresine emir verdi. Padişahın emri gereği burada kayık ve gemi yapımı için bir fabrika açıldı. 1726 yılında ise Graşnılar için Dahojoniseminariye ve okul açıldı. 1758 yılında lise açıldı (Gimnaziye). Üniversite 1805 yılında binası yapıp 1814 yılında açıldı. 1768 yılında taş camilerin yanında Tatarların medresesi vardı.⁹⁷ 1800 yılında Gimnaziye matbaası, 1809 yılında Üniversite. Matbaası ve 1811 yılında Rusça kitaplar satan bir kitabevi açıldı. 1774 yılında Kazan şehri meşhur Pugaçov tarafından alındı. Pugaçov 1773 yılında Cayık nehri boyunca isyan çıkarıp, Haziran ayından itibaren Kazan'a yöneldi. 12 Haziran'dan 15 Haziran'a kadar şehir kuşatmada kaldı. Şehir yağmalandı ve halk öldürüldü. Daha sonra ise Rus askeri Kazan'a geldi.⁹⁸ 1780 yılında Kazan' a bağlı vilayet ve ilçelerin dönem itibariyle isimleri.

- a. Viyatka yeri, Vyatka şehri.
- b. Kama'nın yukarı tarafları, Perm şehri
- c. Volga ile Kama arasındaki yer, Kazan şehri
- d. Volga ile Sura arası, Simbir şehri
- e. Mokaşa ile Sura arası, Penza şehri
- f. Sura ile Volga arasında kuzey tarafındaki yerler, Saratov şehri
- g. Ufa tarafları 1734 yılında Akkazan'dan ayrılıp 1744 yılında Orenburg Oblastına(ilçe) dahil edildi. ve 1782 yılında Ufa şehri Guberniya (vilayet) oldu.

MÜLAHAZA

Tatarca yıl hesaplarının örneği; bir Tatarca el yazmasından alındı.

700 (1300) yılında Aksak Timur, Abdullah Han'dan Bulgar şehrini aldı. Abdullah Bey'in Altun Bey ve Ali Bey isimli iki oğlu vardı. Bulgar şehri talan edildikten sonra onlar Kazan suyu civarına gelip şehir kurdular. Onların idaresinde bulunan halk burada 104 yıl kaldılar. Han sülalesinden rahatsız olan halk onları şehirden çıkarmak istedi. Onlarda Kazan Suyu'nun olduğu yere giderek civarında yeni bir şehir kurdular. Orada da 158 yıl ömür sürdüler. Daha sonra Müslüman hanların nesli kesildi. Kazan'da Han kalmadı. Bu vakitlerde Şah Ali Han Ruslar'ın tarafına geçti. Müslümanlar onu Ruslar tarafından çıkardılar. O Kazan'da 33 yıl han olarak kaldı. Daha sonraki zamanlarda kuvvetlenen Ruslar Kazan'a geldiler ve şehri kuşattılar. O vakitler Rusya'da

⁹⁷ Bkz. Kazan Haberleri Gazetesi'nin 1815. sayısı.

⁹⁸ "Kazan isyanında bulunan Mihailson" Moskova, 807 sene, 31. beyit; I. Puşkin, *Pugaçov İsyanının Tarih*, Peterburg 1834, VII fasıl.

Padişah İvan idi. Daha sonra müslümanlarla Ruslar 7 yıl savaştılar. Kazan'ı bir türlü alamayan Ruslar Züye nehri kenarına bir şehir inşa ettiler. Ve buraya Ruslar önemli bir yığınak yaptılar. Bu gelişmelerden sonra Şah Ali Han Ruslar tarafına geçti. Daha sonrada şehrin tamamını Ruslara verdi. Müslümanlar bu duruma birşey yapamadı. Müslüman halkın tamamı talan edildi ve öldürüldü. Son Rus Padişahı dediğimiz Kazan'ı aldı. Bu olay Hicri 901 (1552) yılı ikinci Akrep'de oldu.⁹⁹

Kazan Hanları'nın isimleri (Tatarca el yazmasından)

İlk önce Abdullah Han'ın oğulları; Altın Bey ve Alim Bey onlardan sonra; Mahmud Han,¹⁰⁰ Mamutek Han, Halil Han, İbrahim Han, Muhammed Emin Han, Mamak Han, Abdullatif Han, Sahib Giray Han, Safa Giray Han, Ali Han, Ötemiş Han, Yadiğar Han'ın padişahlığı 957 (1550) yılında idi. 928 (1551) yılında Koyaş tutuldu. Ondan sonra Şeyh Ali Han padişah oldu. Daha sonra Kazan Ruslar'ın hakimiyetine girdi.*

ABSTRACT

THE HISTORY OF KAZAN

There is little information about the foundation of the town of Kazan which was an important center in terms of Turkish History and Turkish Culture. It is believed that after Timur's taking over and pillaging city of Bulgar in 1300, Abdullah Khan and his sons went to neighborhood of Kazan River and they founded Kazan city over there. Ulug Mahmut Khan who was one of the Altın Ordu Khans after taking over the city of Kazan in 1446, he nominated his son Mhamutek as Khan. The Kazan Khans generation is coming from this person. Since the beginning Russia who had a desire on the Kazan and who has influence on the Kazan Khans on 2 September 1552 occupied Kazan. Sometimes the Tatars revolted against Russian but in turn Russia subdued the revolt gorily. After some attempts revolt against the Russian, the Tatars understood that they wouldn't get any success of it and terminated their revolt. Russians day after day gained power in Kazan and after that they also occupied the khanate of Sibir. They gave governance of Kazan to the governor who is nominated by their self. After having closed mosques, they have given the places of the Khans and Mirzas to Ruhanis and Boyars and they started to accommodate Russians instead of Tatars.

Key Words: Kazan, Karl Fuks, Kazan Khans, Russian, Tatars.

⁹⁹ Yani 2 Ekim'de oldu.

¹⁰⁰ Mehmed Han Ruslarda Ulu Mehmed diye meşhurdur.

* Tatarca kısımları Türkiye Türkçesi'ne aktaran ve metni kontrol eden Hasan Demiroğlu'na teşekkür ederim (yayına hazırlayan).